На п'ятдесят сьомому році життя Степан Секремент розійшовся з жінкою. Сталося це, можна сказати, через дурну оказію. Пішов якось над вечір у лісосмугу недалеко від села вирубати держак до лопати — старий переломився,— ходив, ходив, шукаючи підходящої деревини, і натрапив на жінку свою Дарку з якимось шофером чи комбайнером — з отих, що приїжджають щороку помагать жнивувати. Шофер чи комбайнер утік, шаснув поміж деревами — Степан не встиг навіть розгледіти його обличчя, а Дарка зосталася. Сиділа у траві на торішньому листі, притиснувши руку до розхристаної кофтини, і дивилася на чоловіка знизу вгору хмільними, аж білими від недавнього кохання очима. Степан привів її додому під конвоєм, з сокирою на плечі,— мовчки привів. А вдома, дарма, що чоловічок дрібненької породи, таки подужав Дарку, хоч вона й одбивалася по-звірячому. А коли вже подужав, то бив. Не так бив, як шарпав та кулаками розмахував. Потім метався по хаті захеканий, здряпаний, у розпанаханій на плечі сорочці, з прихлипом затягався цигаркою, ледве попадаючи нею в губи — так руки трусилися,— і вигукував, затинаючись:

— В-вон!.. В-во-он!..

Дарка, хоч і плакала, дужче від жалю до себе, аніж від болю, не злякалася, одначе, того "вон", а вмовкла, глянула на Степана ненависними, в сльозах, очима й сказала:

— Сам вон.

— Ш-шо-о?

Степан зупинився посеред хати, остовпів. А Дарка сиділа на підлозі у подраній кофті і дивилася повз нього в куток затятими очима. Потім ще поплакала трохи і додала:

— Каліч.

Якби вона не сказала так, якби хоч не таке слово, Степан, може, й стерпів би, і простив, як, бувало, раніше. Він і раніше знав за жінкою прогрішки. Щоправда, на гарячому не застукував, як оце, а люди переказували. То вона йшла з райцентру з якимсь гевалом, бачили, йшла від обідньої нори до смерку, хоч райцентр ононо на пагорбах ("Автобуса не схотіла ждати, от і йшла... Що ж тут такого?"); то дерево у лісництві рубала та одлучалась з лісником на часину ("Води ходила пити під Броварську гору... Що ж тут такого?"). Вона вимовляла оте "що ж тут такого?" не винувато, а з презирством, навіть сміялася отаким собі коротким робленим смішком і мружила очі мимо Степана,— ще ясні, жаркі ще й тупі від цього жару. Степан уже давненько не пробивав своїм поглядом тієї гарячої тупості в її очах, лише розмахував кулаками після кожного її зальоту дівоцького й вонкав. Але раніше Дарка не казала так, такого кусючого слова. Взагалі нічого не казала, крім свого презиркуватого: "Що ж тут такого?", і Степан, випивши після сварки, подобрішавши, розм'якнувши, гордий зі своєї влади над жінкою, виголошував їй прощення — урочисто, велично, як султан якийсь.

— Живи! — тицькав пальцем перед себе і трохи вгору, широко водив рукою з боку в бік, ніби показував неозорі свої маєтності,— і в хаті й поза хатою: ліжко, шафу з одягом, рушники з голубами на стінах, паперові квіти у зеленій пляшці на столі, телевізор, два велосипеди, старий і новий, хлів з коровою і телицею, хлівець з кабаном, колодязь на дві корби... — Живи! Тільки... Щоб була мені шовкова! Щоб глухо мені було, як... як у танку.— (У війну Степан ремонтував підбиті танки).— Щоб я більше не чув отого й не бачив!.. — І лиса од потилиці до лоба Степанова голова блищала від лампочки під стелею, як у справжнього султанчика без чалми...

Степан довго стояв посеред хати, втупившись у Дарку,— ждав, що вона ось зараз підніме на нього благальні очі і заплаче покаянно, але Дарка так само затято дивилася в куток.

— Значить — отако? — сказав Степан, і губи йому жалібно сіпнулися. — Значить — я вон? Я — каліч. Ага... Ну, що ж... Тоді зоставайся лавка з

товаром! — Степан заметушився, поліз у шафу, вхопив навіщось нові Дарчині чоботи, вихідний свій капелюх капроновий, подушку й кинувся до дверей.— Ти ба! Виходить, то я качався на листі?.. — Коло порогу він замикався, занишпорив по кишенях, шукаючи сірники, знайшов, креснув похапцем, прикурив.— Тоді на чорта мені така ти здалася!

— На чорта цеп, а, на тебе вірьовка,— сказала Дарка мстиво. Мстиво за те, що отак по-дурному вона вскочила. І знову заплакала зозла на себе, на свою промашку.

Степан вибіг і хряпнув дверима так, що вони підскочили, одчинилися навстіж, і знадвору потягло прохолодою. Ніч уже була.

Тиждень Степан жив у лісі коло річки з якимось приїжджим рибалкою. Копав йому черв'ячки у березі, вчив, як ловити сомів уночі, спам разом з ним у палатці, скраєчку, на своїй подушці, варив юшку, бігав на хутір по "продухту", а ввечері при багатті дивився з-під лоба на вогонь і розказував про Дарку.

— Вона молода в мене ще... їй ще тільки сорок дев'ять і два місяці, а мені оце восени п'ятдесят сім буде. Звісно ж, підтоптаний... Ну, як на іншу, то вона б мені, хоч і лисий там, і все — ноги мила б... Я хати вкривать умію так, що ніхто так не вкриє. Залізом. Кружева всякі виріжу — на веранду, на гребінь, на ринвах теж. Не хата стоїть, а мадістка. Мою роботу здалеку впізнаєш. Гроші є... А що? Покрити хату зараз дві, а як велика, то й дві з половиною сотні коштує. Під тверде залізо, під м'яке — там ціни всякі... Молода вона в мене ще — от і заграла журавля... Губи червоні, щока червона, тіло, як отой чобіт...— Степан кивнув на Дарчині чоботи, що лежали під палаткою і полискували від вогню,— блищить... Того вона і басує.

Рибалка приїжджий ледь посміхнувся до багаття, непомітно, делікатно посміхнувся.

— Любите ви її.

— Оце ви точно попали! — тицьнув пальцем у рибалку Степан.— Тут ваша правда.— Степан замовк і похнюпився. А в голові бухкало: "Каліч... Каліч... "

Рибалці було шкода дядька, хотілося йому якось допомогти, і він сказав:

— А ви знаєте що? Ви пошукайте в ній щось таке... Ну, як би вам сказати... Погане щось у ній знайдіть. Пригадайте, приміром, якийсь недолік за нею. У всіх людей вони є. Ну там, як вона ходить, їсть, позіхає, сміється, чхає... Щось таке. Рису якусь негативну. Це підніме вас над нею, дасть вам перевагу, і тоді вам буде легше.

— Нема в неї нічого поганого! — сказав Степан швидко, не думаючи, і очі йому блиснули при вогні.— Нема!.. — Він знову втупився у багаття і промовив у задумі: — Молода вона в мене ще... А може, я здурів...

А якось на шостий чи сьомий день прискочив до річки на велосипеді хлопчина, Ванько, синок Дарчиної сестри. Взимку Ванько ходив до школи, а влітку підробляв у колгоспі — бігав кур'єром з ранку до вечора. Ванько поздоровкався захекано, видно, крутив швидко.

— Хух! Насилу знайшов нас, дя!

Степан саме куховарив у вихідному своєму капелюсі, бо сонце припікало в лисину. Коли забачив Валька, у грудях солодко щемнуло: "Прислала кликати..." — і спитав, устаючи назустріч племінникові:

— Що, Ванько, дядька шукати потурили?

— Угу,— труснув чубчиком Ванько і усміхнувся до дядька.— Казали, дя, голова, щоб ви йшли вже, бо гараж, кажуть, пора перекривати: залізо нове привезли.

Степан насупив брови.

— А більш ніхто нічого не казав?

— Ні, дя...

Степан одвернувся до річки і довго дивився туди. Потім, не обертаючись до Ванька, сказав:

— Передай голові, що не прийду.

— Чого, дя?

— Того, що... раз вони зі мною так, то і я з ними так.

— Хто, дя? — не зрозумів Ванько.

— Усі вкупі. Я їм там тільки для роботи й нужен... був. Тепер хай оті приїжджі вкривають.

Ванько знизав плечима, постояв ще трохи, зітхнув невміло, по-дитячому, і поїхав.

Увечері Степан і рибалка знову сиділи біля вогнища. Степан мовчки дивився на вогонь. Дивився й думав:

"Помагальщики, секрремент!.. "

Цим словом він лаявся завжди, вголос і нишком.

А вночі він обережним кашликом розбудив рибалку, подякував йому за хліб-сіль та притулок і пішов у село.

Було дуже поночі, хмари позасмолювали усі до одної зорі в небі, дерева в лісі злилися в чорне, тільки подушка біліла у Степана під пахвою.

"Укрию гараж,— думав Степан, придивляючись до тьмяної смужечки стежки під ногами,— це карбованців п'ятсот, не менше. Куплю якусь хавіру, хоч дохлу... Хе! Отак: своя хата як дзвін стоїть, а ти, Степане, тиняйся глупої ночі лісом, як бездомний пес!.. " — І його раптом так ошелешила ця думка про себе як про бездомного пса, що він зупинився, гехнув Дарчиними чобітьми об землю і вилаявся вголос:

— От же ж гадюка!

Тоді навпомацки познаходив чоботи, затис під пахвою і рушив далі.

Він досипав ніч у колгоспній плотні на верстаку, поклавши під голову чоботи, а поверх них подушку.

Невдовзі Степан і Дарка ділилися.

Власне, ділився не Степан — він навіть не подумав про це й разу,— а Дарка. Якось покликали Степана від гаража, де він кроїв залізо, у сільраду. В кабінеті голови сиділи сам голова, худий, високий, приїжджий з Донбасу чоловік— щось таке було в нього зі здоров'ям, що лікарі нараяли йому жити в селі,— і Дарка. Голова усміхнувся до Степана, дещо офіційно потиснув йому червону від іржі руку. Дарка дивилася у вікно.

— Радчич Степан Силович? — спитав голова і заглянув у якийсь папірець. І ще раз усміхнувся, простіше.— Я, самі розумієте, не всіх людей у селі ще знаю.

— Так точно,— сказав Степан.— А що?

— Тут, бачте...— голова подивився на Дарку, затим на Степана,— ваша дружина наполягає, щоб розділитися з вами, себто поділити спільне майно і розійтися...— Голова помовчав.— До речі, ви розписані?

— Були колись розписані, та розписку загубили,— криво посміхнувся Степан. І спитав у Дарки, так само криво посміхаючись: — Чого це тобі так приспічило ділитися? — Всередині йому — у

грудях, у животі — все здригалося, наче він перемерз.— Боїшся, що твоїх отих од нашого з тобою хліба гикавка нападе?

— І тобі одгикнеться, брешеш,— кинула Дарка через плече й ще крутіше одвернулася до вікна. Вона була в новій кофті строкатій, зап'ята святковою квітчастою хусткою, низько, і через щоку, мовби в неї боліла вся голова — страдницьки, печально, по-вдовиному зап'ята.

Степан це помітив, крутнув головою, аж у горлі йому щось писнуло: "Ну й проява ж!.. "

... — знатимеш, як руки простягати на живу людину, навік запам'ятаєш.

— Товариші! — голова легенько постукав пальцем по краєчку стола. — Ви ж у сільській раді, а не... посеред вигону. Прошу до порядку.

Дарка повернулася до нього на стільці і вистогнала так болісно-щиро, що Степана ніби струмом по душі лясонуло: — Та не було ж нічого такого, товаришу голова! Нічогісінько ж не було, Ну йшла з чоловіком разом з роботи, з поля, лісосмугою йшли... Що ж тут такого? А він зразу на тобі — з ревнощами своїми та з кулаками. Хіба ж так можна жити в одній хаті, подумайте?

Степан похапливо дістав біломорину, креснув сірником раз, удруге, втретє — переломив і сидів так, жував неприкурену цигарку. Чого-чого, а такого вихиляса він не ждав. Йому навіть привиділося на якусь мить, що от ідуть лісосмугою якийсь чолов'яга і Дарка, просто йдуть, і все.

"Тьху! Чи здурів уже?.. "

— А хто цей чоловік, якщо не секрет? — спитав у Дарки голова.— Як його звати, прізвище? Може, ми його викличемо, з'ясуємо все та й житимете собі, як і раніше?

Дарка знову одвернулася до вікна.

— Хіба ж я знаю, як його там... Та й поїхав він уже. Голова кахикнув у кулак.

А Дарка швидко додала:

— Нужен він мені...

Степан зіжмакав у пальцях цигарку і підвівся.

— То що будемо робити? — спитав голова. Він дивився лише на Степана і питав лише в нього.

— Пішов я,— сказав Степан.— Хай що хоче, те й робить. Однаково вже... с-секремент!

— Що? — здивувався голова.

— Слово таке.— І Степан вийшов.

Другого дня голова з двома свідками ділили Степанове й Дарчине добро. А Степан сидів на гаражі, клепав шви. В обід його покликали, щоб ішов додому. Те "додому" боляче різнуло. Він і досі жив у плотні. Приходив туди пізно ввечері, засинав на верстаку, підмостивши під боки стружок, уставав рано, вдосвіта, ховав у бур'янах за плотнею подушку й чоботи і йшов робити заготовки на день.

Степан прийшов до недавньої ще своєї хати, сів на ґанку, на нижню сходинку, дивився через луки на далекий ліс, який бачив звідси щодня уже тридцять років, і слухав чужий гомін у світлиці крізь прочинені двері.

— Той кустюм купувала йому я,— чути було Дарчин голос.— Ще отам після війни, як ніде нічого не було.

— І оце він і досі новий? — здивовано запитав хтось із свідків. (Степан упізнав по голосу молодесеньку депутатку сільської ради Маню Скорик).

— А куди б він його надівав — на роботу? Він у свята воєнне своє носив.

— То як його записувати — вам чи йому?

— Як оддасть мої чоботи, хай забирає...

— Запиши: "Костюм чоловічий, новий, ненадіваний".

— Навіщо ж "ненадіваний", якщо "новий"?

— Ти пиши. Щоб точно,— гув другий свідок, теж депутат, плотник дядько Лука. Він єдиний у селі умів робити дерев'яні колеса.

Потім голова і свідки вийшли надвір. Степан посунувся вбік, даючи дорогу. Голова привітався з ним за руку, як і тоді, в сільраді, свідки так

поздоровкалися, Дарка навіть не глянула в його бік. Тільки, як сходила з ґанку, зачепила спідницею капелюх, і він окрутнувся набік. Степан поправив його.

Обійшли двір. Дарка попереду. Відчиняла двері — у хлів з коровою і телицею, у хлівець з кабаном, у дровник, закладений рівненько напиляними й складеними полінце до полінця дровами...

— Хто дрова рубав? — спитав голова, милуючись роботою. Досі він мовчав.

— Та хто ж... — Дарка знітилася.— Хазяїн... колишній.

Голова подивився на неї спідлоба. Дарчині щоки, й справді-таки червоні, але вже з темними тоненькими прожилками де-не-де, ще дужче почервоніли.

Розсудили так.

За Даркою лишалася хата і все, що в хаті, теличка, надвірні будови, весь жіночий одяг і новий велосипед.

За Степаном — корова, кабан, старий велосипед і чоловічий одяг.

— Хай чоботи оддасть, тоді бере своє,— сказала Дарка.

— Піди візьми отамо за плотнею в бур'яні! — сказав Степан, так само сидячи на сходинці. Він по двору не ходив, а курив собі і посміхався.— Тільки подушки не займи, бо тоді насправжки поб'ю! Хоч раз...

— Ну-ну,— суворо сказав голова.— Облиште.

Молодесенька Маня-свідок теж суворо глянула на Степана, а плотник Лука ворухнув під вусами посмішкою.

Коли вже виходили за ворота, і Степан теж, Дарка гукнула:

— Товаришу голова!

Той обернувся. Усі зупинилися.

— А колодязь? — Дарка стояла посеред двору, сплівши руки на грудях, дебела, однак не розгодована в стані, ноги засмаглі, лискучі проти сонця.

— Що? — не второпав голова.

— Колодязь кому?

Голова розгубився, глянув на свідків, ті — на голову...

— І колодязь пополам! — сказав Степан, піднявши два пальці з цигаркою вгору.— Ти будеш тягти воду лівою корбою, я — правою. А як набридне, поміняємося: тобі буде права, мені — ліва.

І свідки й голова засміялися.

Коли одійшли від двору, Степан сказав:

— Даремно морочилися. Я в неї все дно нічого не візьму. Раз катмає життя, то все — зостається самий секремент! Я в цьому ділі без предтендзій!..

Степан, коли був дуже розмордований або під чаркою, любив укинути слівце незвичайне й неодмінно дужо грамотне...

Тепер Степан живе самотиною.

Одлежав у госпіталі (рана відкрилася була на нозі), вийшов на пенсію військкоматську.

"Хавіру" він собі купив за гаражну покрівлю: померла баба Ганна, ота, що до останнього дня читала книжки і з книжкою й дихнула востаннє,— і її внука продала Степанові хату за триста карбованців, разом з мишами, лелечим гніздом з лелеками і квітами-гайстрами попідвіконню.

— Живу як Бог! — хвалиться Степан.— Аби тільки не миші: лисину лоскочуть уночі!

Він тепер тільки так і говорить з людьми — кепкуючи з себе, з сорочки своєї, у якої комір стоячий скачався в качалочку, з галіфе, витертого так, що як розтягнеш задню його частину проти сонця, то "в очі ріже" — якби до нього ще "ланпаси"!

Отаке. Аби душу від людей затулити.

Це як він між людьми. Дома Степан спокійніший. Але додому він приходить лише переночувати на єдиному своєму спадку від колишнього життя — подушці.

Сільські молодиці кажуть Дарці: "Однеси йому хоч його одежу!" — "Сам забере, як припече",— байдуже відказує на те Дарка.

А Степанові — не пече.

Стовбичить коло кооперації (капелюх поламаний об подушку, бо Степан у ньому спить, звисає крисами на вуха), розказує щось дядькам, а вони сміються.

Поступово навіть ті з селян, хто шанував Степана за вдачу незлостиву, за руки золоті й щирість до всякої роботи, почали обминати його, бо ж неодмінно прив'язне з балачкою. А якщо його не схоче хтось там слухати, тому він кине у спину з викликом: "Нєт! Ти в Жукова не служив!!! У Жукова таких капшуків не було!"

Ті, кому треба було перекрити хату, запрошували Степана, обіцяли добру плату й харчі, навіть з інших сіл приходили. Степан одказував їм одне: "Доки не проведу своїх лелек в ирій, не візьмуся ані за холодну воду! Мені лелек доглядати треба".

З лелеками він гомонів краще, ніж з людьми, і не вихвалявся. Гув до них ласкаво, а вони дивилися на нього згори вниз, не кликали дзьобами, вони звикли до баби Ганни.

Дарки Степан не бачив відтоді, як їх ділили. І до буфета приходив не задля того, аби напитися — "душу зігріти". Та ще з надією: може "те стерво" до лавки прийде, по хліб там, абощо. Переказують, худа зробилася, як щука... Степан ждав, що вона прийде каятися і проситися.

Дарка не приходила. І на очі не траплялася. Забачить ще здалеку, що він маячить біля буфету, іде іншою дорогою або вертається назад.

Тільки одна душа в селі не обминала Степана і не підсміювалася з нього — Стеха-Жирафа, худа довготелеса жінка. Працювала вона трактористкою ще з дівок, ще відтоді, як виорювали в полі бомби та міни. Жила Стеха сама і робила все сама. Приміром, прийде на стан, коли жнива колгоспні вже впорано: "Хлопці, у кого комбайн гуляє? Своє змолотити треба".— "Поїхали, тітко!" — "Нащо ти мені здався. Я й сама змолочу".— Сідає за кермо, заводить комбайн — і погнала. Змолотить, приправить комбайн на місце: "Спасибі... Там у тебе люфт великий був, педаль аж падає. То я відрегулювала". Косить, в'язати, дрова рубати, погріб викопати й викласти його цеглою — все вміла Стеха, мовчки, вправно, по-мужицькому. Тільки хату перекрити запросила Степана. І

якби не варити укривальникові обід, мабуть, не відходила б од нього: дивилася й дивилася б, як він лащить дерев'яним молоточком залізо, як в'яжуть його зубильце та ножиці мережива химерні, утирала б йому піт з круто вигнутої чорної брови — де-не-де сивинка в ній почалася...

Коли пообідали з чаркою, Стеха сказала:

"Ти відпочинь ляж трохи, я шви сама заклепаю".

Степан засміявся:

"А що люди скажуть, подумала? Засміють! Та й не зумієш ти". "Зумію! Ми з тобою, Степане, город удвох построїли б... "

Тоді Степан жив ще з Даркою, і Стешине оте залицяння тільки тішило його.

Тепер Стеха стрічалася йому майже щодня. Підійде, як він ото стоїть коло буфета, і дивиться, дивиться... А в очах мука.

— Що, Стехо,— дурнувато всміхається Степан.— Жалько пропащу душу Степанову? Ю-рен-да-ці-я! Переживем!..

А одного разу в неділю — тоді було свято врожаю і весь колгосп гуляв — Стеха прийшла до буфета у шовковому платті, білих черевиках модельних, з хусткою розкішною на плечах і з чадом в очах. Степан терся попід освітленими буфетними вікнами, у поламаному своєму капелюсі й з хлібиною під пахвою: у нього не було грошей. Підійшла, взяла його голову в долоні, притисла до грудей і заплакала.

— Горе, Стьопо, горе...

— Горе,— сказав Степан.— Горе, Стешко, тільки дурне...

— Хочеш, я тобі "кізоньку" затанцюю? Я вмію. У буфеті гули, хтось заводив пісню.

— Затанцюй, Стешо! Вдаримо гопки, секрремент, щоб аж гуло! Стеха підняла над головою руку, заломила її долонею вгору, другою

взялася в бік, повела ліктиком сюди-туди і пішла на носках, погойдуючись у стані... Плаття шовкове, аж ніяк не до лиця підтоптаній жінці, шелесь-шелесь по гострих колінах, зубик залізний од світла з вікон блись-блись... Вона й справді була схожа чимось на козу, що стала на задні копитця, ще й усміхалася якось по-козинячому...

— Гоп, Стехо, гоп! — Степан дриґнув одною ногою в коліні, ударив у долоні.— Гоп, гоп! — Хлібина випала йому з-під пахви, упала в пилюгу. Він того не помітив.

— Ходімо, Стьопо!.. — Стеха кинула танцювати, взяла Степана за плече.

— Нєт! — сказав Степан і перестав бити в долоні. Йому навіть смішно стало, що отако вони клеїли тільки що дурня посеред вулиці, і він п'яненько зареготів.

Стеха затулила обличчя долонями й пішла геть. Удома вона присіла до столу й заплакала вголос:

— Ще й баскалиться він, бач! Та нагодований був би, та доглянутий. Кої тобі мороки ще треба! Ходить, як та мара, туманіє за тією... прости господи! Думаєш, ти мені нужен? Не нужен ти мені... Мені хоч би дух чоловічий у хату, хоч би цигарку хто скурив у цих стінах...

А Степан шукав хлібину в пилюзі і бурмотів:

— Обминає вона, ховається! Хоч би борщу раз у півроку прийшла зварила. А то самий хліб їси! А цей буде ще й з пилюгою...

Знайшов хлібину, обдмухав з усіх боків, затис під рукою і поплуганився додому.

Прокинувся опівночі тверезий. Тільки в голові шуміло та миші бігали по хаті. Довго дивився на місяць, що поволі нижчав, нижчав... А перед очима — ось вона: біжить від госпітальної прохідної, хустка збилася на плечі, очі сяють крізь сльози жалем і любов'ю, в руках вузлик білий... Прийшла з села за сто кілометрів, пішки, розшукала. А він, широкоплечий, блідий і тому ще чорнобровіший, не йшов — біг на милицях їй назустріч у білій спідній сорочці розхристаній...

"Ех, вивоюваяся, виробився, постарів, Степане,— зостався шпик... "

"Ні-і, ця не пішла б "кізоньку" танцювати... Не стала б на пальчики ні перед ким... Ця пройшла б мимо всякого з отих своїх, якби вони за нею не ганялися! Пройшла б мимо, як стонадцять чортиць!"

Місяць зайшов.

А Степан ще довго дивився в стелю. Потім сказав уголос, аж мишва приснула в усі боки:

— На біса мені той держак був здався? Ну на біса?!